

19. Yüzyıl Akdeniz ve Osmanlı Bağcılığında Sözleşme Biçimleri*

Ali Onur Peker**

Giriş

Akdeniz’de ve Osmanlı İmparatorluğu’nda bağcılık, bilhassa küreselleşen iktisadi ilişkilerle birlikte on dokuzuncu yüzyılın önemli tarımsal üretim alanlarından biri olmuştur. Buralarda uygulanan sözleşmeler, bağcılıktaki üretim ilişkilerini şekillendirmiş ve aynı dönemde farklı mekanlarda uygulanan koşulların karşılaştırılmasına imkân vermiştir. Bu çalışmada Akdeniz havzası için örnek olarak ele alacağımız İtalya, İspanya ve Fransa gibi ülkelerde de kiracılık, ortakçılık ve bunların karması olarak tanımlayabileceğimiz çeşitli sözleşme biçimleri uygulanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nda ise Çeşme’deki üzüm bağlarında yaygın olarak uygulandığına rastladığımız *paftos*, bu sözleşme biçimlerine iyi bir örnektir.

İtalya’da *mezzadria* adı verilen ortakçılık biçiminde, üzüm bağlarının anlamlı bir yer tuttuğu bilinmektedir. Özellikle orta ve orta-güney İtalya ile bağdaşmış olan bu biçim; Campania’nın iç kesimlerinde, Abruzzo-Molise’nin kuzeyinde ve Basilicata’nın doğusunda kendini göstermektedir.¹ İspanya’ya döndüğümüzde, Katalonya bağcılığında uygulanan *rabassa morta*’nın hakimiyeti açıktır. Bu sözleşme biçiminde, bağların üçte ikisi ölene kadar ilişki devam etmekte, en az iki nesil boyunca bağcılık sürmektedir. Bu sözleşme kapsamında bağları işleyen *rabasserler*, asmaları ekmekle kalmayıp aynı zamanda onların kanunen de sahibidir. Bu sayede ortakçılar, ipotek edilebilen veya miras bırakılabilen bir mülke de sahip olarak addedilmektedir.² Son olarak Fransa’da, farklı yörelerde farklı koşullar içeren

Bu bildiri, 219K145 numaralı ve “Batı Anadolu’da Çiftlik Sahipliği ve Dönüşümü, 1740-1914” başlıklı TÜBİTAK araştırma projesinin bir parçası olarak hazırlanmıştır.

* Arş. Gör., Yaşar Üniversitesi, Ekonomi Bölümü, İzmir/TÜRKİYE, onur.peker@yasar.edu.tr

1 Francesco L. Galassi ve Jon S. Cohen, “The Economics of Tenancy in Early Twentieth-Century Southern Italy”, *The Economic History Review*, C 47, S. 3, 1994.

2 Juan Carmona ve James Simpson, “Vines and Sharecropping: The Case of Cataluña,

ortakçılık sözleşmeleri on dokuzuncu yüzyılda canlılığını korumaktadır. Bağların ortakçılıkla işletilmesinde esas yoğunlaşma güneybatıda olmakla birlikte bağların haricinde bile ortakçılık yaygındır. Tipik bir bağ genellikle 5-15 civarı ortakçıya *vigneronnage* adı verilen standart birimler hâlinde bölünmektedir.³ Tüm bu sözleşme biçimleriyle karşılaştırmalı olarak ele alacağımız *paftos*, genel hatlarıyla, il ve ilçe sınırları dışında kalan ve toprağın üzerine bina, ağaç veya bağ dikmek amacıyla yapılan sözleşme biçimidir. Toprağın üzerine bağ diken kiracıya bu bağın sahipliğini de veren *paftosun*, Roma Hukuku'ndaki *emphyteusis* ile olan benzerliği de ayrıca dikkat çekmektedir.

Bu bağlamda, bu bildiriadaki amacımız, Akdeniz'deki ilgili sözleşme biçimleriyle Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanmış olan *paftosun* genel koşullarını irdelemek ve farklı sözleşme biçimleri arasındaki ortaklıklar ile farklılıkların neler olabileceğini ortaya koymaktır. Böyle bir çalışmayı gerçekleştirmek, bu çalışma alanını Akdeniz iktisat tarihiyle birlikte tartışmaya açacağı gibi, kapitalistleşme sürecindeki tarım sektörünün sahne olduğu üretim ilişkilerini anlamayı da destekleyecektir.

Paftos Nedir?

Paftosu tanımlamak için başvuracağımız çalışmalardan ilki Akıntürk ve Kuntalp'e (1962) aittir.⁴ Yazarlar, *paftosun* (ve örfü belde usulünün) İzmir dışında çok az bilindiğini belirttikten sonra, her iki kavramı da tarihsel arka planıyla birlikte açıklamaktadır. Buna göre örfü belde, Müslüman toprak sahibi ile gayrimüslimler arasında yapılan bir sözleşme türüdür. Kiracı ilk olarak toprağın kıymetinin yarısını peşinen ödemekte, daha sonra ise her sene "yer kirası" adıyla bir kira ödemektedir. Fakat bu durum, toprağın kıymetinin geri kalan yarısının kiralarla ödendiği anlamına gelmemektedir. Diğer yarı hiçbir zaman ödenmemekte ve toprak sahibi, malik olmaya devam

---

1700s-1930s". *International Economic History Congress, Land, Labour and Tenure: The Institutional Arrangements of Conflict and Cooperation in Comparative Perspective*, Madrid, Agosto 1998, 12a, 1998.; Juan Carmona ve James Simpson, "The 'Rabassa Morta' in Catalan Viticulture: The Rise and Decline of a Long-Term Sharecropping Contract, 1670s-1920s", *The Journal of Economic History*, C 59, S. 2, 1999.

3 Juan Carmona ve James Simpson, "Why Sharecropping?: Explaining Its Presence and Absence in Europe's Vineyards, 1750-1950", *IFCS-Working Papers in Economic History*. WH, S. WP07-11, 2007.

4 Turgut Akıntürk ve Erden Kuntalp, "Paftos ve Örfü Belde", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C 19, S. 1, 1962.

etmektedir. Bu yolla arazi üzerinde çift mülkiyet hakkı oluşmaktadır.⁵ Paftos ise örfü beldenin “yerliler” arasında olan ve bağ yetiştirme amacıyla kurulan şeklidir. Toprak sahibi, toprağını örfü belde ile aynı şartlarda olacak şekilde başka bir kişiye kiralamaktadır. Bağ fidanları toprağın üstünde kaldığı sürece, toprakta tasarruf hakkı da bağcı-kiracıda kalmaktadır. Bu sözleşmelerle kurulan bina veya bağ ortadan kalkarsa örfü belde ve paftos da bozulmakta, toprak asıl malike geri dönmektedir.

Akıntürk ve Kuntalp’in (1962) de kaynakları arasında bulunan Kilimcioğlu (1945)⁶, paftosu tanımlamada başvurduğumuz diğer çalışmadır. Burada yazar, ilk olarak sözleşmelerin koşullarıyla ilgili aynı bilgileri verdikten sonra, bazı kıyaslamalara gitmektedir. Mesela paftos, ilk bakışta icareteyn ve gedik usulü ile benzerdir. Nasıl ki icareteyn usulünde icare-i muaccele ve icare-i müeccele veya mukataa varsa burada da iki türlü yer kirası mevcuttur. Aynı şekilde icareteyn ve gedik usullerinde olduğu gibi paftosta da mülkiyet hakkı rakabe ve tasarruf olarak ikiye ayrılmıştır. Fakat buna rağmen örfü belde ve paftos bir icareteyn değildir çünkü toprağın bir zanaata tahsisi ve tekel niteliği taşıması söz konusu değildir. Öte yandan, yazarın şu tespiti de dikkat çekicidir: “Paftos akitlerine gelince : salâhiyettar ağızların iddiasına göre aslı Paktos olan bu akit Fransız kanunu medenisinde *emphytéose* namile tevsim edilen zirai icarın hemen hemen aynıdır.”⁷ Nasıl ki *emphytéose* çift mülkiyet doğuruyor ve çok uzun yıllar için geçerli oluyorsa paftos da aynı şekilde toprağın mülkiyetiyle bağın mülkiyetini ayırmakta ve çok uzun yıllar sürecek şekilde yapılmaktadır.

Tıpkı bu iki çalışmada olduğu gibi, Ali Himmet Berki’nin *Vakıflar* kitabında da örfü belde ve paftos sözleşmeleri, gediklerle içiçe ele alınmaktadır.⁸ Berki bunları “inhisar ve esnafla münasebeti olmayıp emlakın tasarrufuna mahsus” olarak tanımlamaktadır. Buna göre, il ve ilçe sınırları dışındaki alanlarda toprağın üzerine bina, ağaç veya bağ dikmek amacıyla yapılan ve senelik belirli bir miktar

5 Belediye/kent sınırlarında yapılan örfü belde sözleşmelerinde esas amaç, bina veya dükkan inşa etmektir. Kiracı gayrimüslim bu binayı devretme hakkına sahiptir. Kaldı ki kullanma, faydalanma ve kötüye kullanma hakkı da yine ona aittir (*usus, fructus, abusus*). Ayrıca, inşa edilen binanın veya dükkanın üçüncü bir kişiye satışı (ferâğ) hâlinde, gayrimüslim kiracı Türk toprak sahibine toprak kıymetinin %5’i kadar bir tutarı temin etmelidir. Bk. Akıntürk ve Kuntalp, *age.*, s. 494.

6 Ö. N. Kilimcioğlu, “Yer Kiraları ve Paftos”, *İzmir Barosu Dergisi*, S. 37, 1945.

7 Kilimcioğlu, *age.*, s. 8.

8 Ali Himmet Berki, *Vakıflar*, Cihan Kitaphanesi, İstanbul 1940, s. 56-59.

karşılığında kiracıya intifa hakkı tanıyan sözleşmelere paftos denmektedir. Buralardaki ağaçların ve bağların tasarruf hakkı da onları diken kişilere ait olup toprak sahibi yalnızca belirlenen kirayı isteyebilmektedir. Hatta, paftos ile kiralanan yerdeki bina veya ağaç ortadan kalksa dahi toprak sahibi yalnızca belirlenen kirayı alabilmektedir.⁹ Keza, Ülgenalp'in paftos hakkında söyledikleri de Berki'nin aktardıkları ile aynı olup bu koşulları yinelemektedir.¹⁰

Binatlı¹¹ ise genel olarak gedikleri ele aldığı çalışmasında bir gedik türü olarak paftosa da önemli yer vermektedir. Bu çalışmaya göre gedikler üçe ayrılmaktadır: i) Mülk gedikler, ii) Vakıf gedikler, iii) Örf-ü belde ve paftos gedikleri. Kavramların tanımlanışı, yukarıdaki çalışmalarda olduğu gibi yinelenmektedir – İzmir, Manisa ve Bursa'nın il ve ilçe merkezlerinde örfü belde, belediye sınırlarının dışında kalan alanlarda ise paftos uygulanmaktadır. Paftos ile arazi sahibi bir başkasına bina ya da ağaç dikme hakkı vermekte, söz konusu bina veya ağaç onu diken kişinin mülkiyetine girmektedir. Örfü belde ile arasındaki tek fark il ve ilçe belediye sınırlarının dışında yapılıyor olmasıdır. Binanın yıkılması veya ağaçların kesilmesi hâlinde, bunların bulunduğu arazi esas sahibine geri dönecektir.¹²

Paftos literatürüne ilgi çekici bir katkı eski Çeşme Belediye Başkanı Nuri Ertan'dandır. Ertan'ın (2021)¹³ otobiyografisinde anlattığına göre, eşinin büyük dedesi Hacı Murat Efendi, paftos meselesini padişaha kadar götürmüş biridir. Müslüman ahali lehine sonuçlanmış olan bu meseleyi doğrudan Ertan'ın ifadeleriyle aktarmak en doğrusu gibi gözükmektedir:

Paftos Yunanca bir kelime. Hacı Memiş Ağa'nın¹⁴, Çeşme'ye çalışmak üzere muhtelif Yunan adalarından getirtmiş olduğu göçmen işçiler

9 Berki, *age.*, s. 57.

10 Nuri Ülgenalp, "Evvilki Hukukumuzda Gayrimenkule Tasarruf Belgeleri", *Adalet Dergisi*, S. 4, 1949, s. 524-528.

11 Yusuf Ziya Binatlı, "Osmanlı Döneminin İktisadi ve Hukuki Bir Müessesesi: Gedikler", *Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi İktisat Fakültesi Dergisi*, C 1, S. 1, 1980.

12 Binatlı, *age.*, s. 27-28.

13 Nuri Ertan, *Bir Ömür Çeşme*, ed. Murat Özsoy, 2021.

14 Hacı Memiş Ağa, on sekizinci yüzyılın sonlarında Mısır'dan Çeşme'ye gelen Hacı Ahmed Ağa'nın çocuklarındandır. Hacı Ahmed Ağa ise Mısır'dayken deniz ticaretiyle uğraşmış bir tüccar olup Napolyon'un 1798'de İskenderiye'yi işgali sonrasında Çeşme'ye yerleşmiştir. İskenderiye'den geldikleri gemiyi satıp aile olarak tarımla uğraşmışlardır. Çeşme'de Hacı Memiş Ağa'nın adını taşıyan iki cami ve bir çeşme bulunmaktadır. Hacı Memiş Ağa, 1842 yılında vefat etmiştir. Bk. Ertan, *age.*, s. 20; 35-36.

1830'dan itibaren Ortodoks papazların teşvikiyle asma yetiştirdikleri tarlaların sahibi olmak isterler. Oysa bu tarlalar onlar tarafından vakıflardan ve şahıslardan kiralanmaktaydı. Bu kiralamaya Paftos deniyordu. Kiralama 1880'lere kadar devam ediyor. Mahkemeler uzuyor ve sonunda Müslüman tebaa Yunan işçilerin işgaline uğramış olan topraklarını geri alıyor.

Yunanca “kiralama” anlamına gelen sözcük, Ege bölgesinde özellikle Çeşme'de zeminin mülkiyetinin başka bir kişiye ve bağ kütüklerinin mülkiyetinin başka kişiye ait olmasına izin veren bir sistemdir. Bu, uzun vadeli kiralama yöntemiyle az zamanda Çeşme'nin zirai karakteri değişmiş ve Çeşme bir bağ bölgesi olarak bakımlı ve mahsuldar hale gelmiştir.¹⁵

Son olarak, yukarıda Ertan'dan aktardığımız biçimiyle bir vaka olarak paftos meselesini ele alıp çalışmanın merkezine yerleştiren tek örnek olarak Nahide Şimşir'in 18. Türk Tarih Kongresi'nde sunmuş olduğu bildiri gözükmemektedir. Tam metni yakın geçmişte yayınlanmış olan bu bildiride,¹⁶ paftosun hukuken ne anlama geldiği verildikten sonra olayın Çeşme'de nasıl ortaya çıkmış olduğu araştırılmıştır. Meselenin çözümüne dair kesin bir kayda ulaşılamadığını ifade eden Şimşir, durumun bunca sene uzamış olmasını ise temelde gayrimüslim nüfusun çoğunluk olmasıyla ve Osmanlı'nın o dönem içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik koşullarla açıklamaktadır.

Bir Karşılaştırma: İspanya, İtalya ve Fransa'da Bağcılık Biçimleri

On dokuzuncu yüzyılda Çeşme'de bağcılığı yaygınlaştıran paftos sözleşmesinin kısa bir literatür özetini verdikten sonra, bağcılığın o dönemin Akdeniz'inde olan yansımalarına bakmak faydalı olacaktır. Bu amaçla, seçili ülkelerin bağcılık literatürüne dair kısa özetler verilecek ve sonrasında kısa bir kıyaslamaya gidilecektir.

İlk olarak İspanya ele alındığında, Katalonya'da bağcılığa *rabassa morta* adı verilen sözleşmenin hâkim olduğu anlaşılmaktadır. *Rabassa morta*, bağların üçte ikisi ölene kadar sürecek şekilde yapılan, bu süre zarfında en az iki neslin

15 Ertan, *age.*, s. 38.

16 Şimşir, Nahide, “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Hukukunda ‘Paftos Meselesi’ ve Sonuçları (Çeşme Kazası Örneği)”, *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, C 3, 1-5 Ekim 2018, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022.

ortakçı olarak çalıştığı oldukça uzun süreli bir sözleşme biçimiydi.¹⁷ On yedinci yüzyılın sonlarından itibaren alkollü içkilere ve şaraba olan talepteki artış, toprak sahiplerini ortakçı bulmaya ve önceden çalılık olan alanlarda üzüm yetiştirmeye götürmüştü.¹⁸ Kaldı ki on yedinci yüzyılın sonlarıyla on dokuzuncu yüzyılın sonları arasında Katalan şarapçılığında görülen gelişmenin *rabassa morta* sözleşmesinin de payıyla olduğuna dair hem toprak sahiplerinin hem de ortakçıların bir şüphesi yoktu.¹⁹

Katalonya'daki *rabasserler*, yani ortakçılar, asmaları ekmekle kalmıyor aynı zamanda asmaların kanunen sahibi oluyordu. Carmona ve Simpson'a göre, ortakçıların, asmaların bakımına özen göstermesi için en iyi teşvik yolu buydu. Yirminci yüzyıl öncesinde ortakçıların hasadın üçte ikisini alabiliyor olması da vakitlerinin daha fazlasını bağlarda harcaması için önemli bir etkeni. Bu sözleşmeyle ortakçılar satılabilen, ipotek edilebilen veya miras bırakılabilen bir sermayeye sahip olma fırsatına erişiyordu.²⁰ *Rabasser* (ortakçı) istediği zaman asmalarını satarak sözleşmeyi sona erdirebiliyorken, toprak sahibinin toprağın mülkiyetine yeniden tam anlamıyla sahip olması için *rabasserin* sözleşmedeki yükümlülüklerini yerine getirmemesi gerekiyordu. Fakat, yirminci yüzyıl öncesi dönemde bu yola pek başvurulmadığı ve çok az ortakçının düzgün ekim yapmama nedeniyle sözleşmeden çıkarıldığı anlaşılmaktadır.²¹

İtalya'da ise ortakçılık belirli yörelerle (bilhassa orta ve orta-güney İtalya ile) bağdaşmış durumdadır. Örneğin, Campania'nın iç kesimdeki tepeliklerinde, Abruzzo-Molise'nin kuzeyinde ve Basilicata'nın doğu kıyı şeridindeki üzüm bağları ile zeytin ağaçları ortakçılıkla işletilmektedir. Sicilya, Basilicata ve Campania'nın çeşitli yerlerinde ise hem ağaçlar hem de buğday ortakçılıkla işletilmektedir.²² Orta İtalya'da ortakçılar, kendi payından karşılanmak üzere *podere* (ortakçı toprağı) kiralamaktadır ve kendisinin barınma vb. ihtiyaçları ile işleyeceği toprak burada biraradadır. Güneyde ise buğday yetiştirilecek toprağın kiralandığı bir toprak sahibiyle, ortakçılık yapılan bağ için diğer bir toprak sahibiyle ve ortakçılık yapılacak zeytin ağaçları için üçüncü bir toprak sahibi ile anlaşılırdı. Ortakçılar, işletecekleri bu alanlara genelde kasabada olan kendi evlerinden gider gelirdi.²³

17 Carmona ve Simpson, *age.*, 1998, s. 89.

18 Carmona ve Simpson, *age.*, s. 87.

19 Carmona ve Simpson, *age.*, 1999, s. 291.

20 Carmona ve Simpson, *age.*, s. 293-294.

21 Carmona ve Simpson, *age.*, s. 302.

22 Galassi ve Cohen, *age.*, s. 588.

23 Galassi ve Cohen, *age.*, s. 589.

İtalya'nın bu ortakçılık sistemine verilen isim *mezzadria* olup Stuart Oglethorpe'un *mezzadria* tanımı oldukça açıktır:

Mezzadria (“yarı” anlamındaki “mezzo”dan), basit bir ifadeyle, barınmayı da kapsayacak şekilde belli bir parsel toprak temin eden toprak sahibi ile ailesini işe koşup bu toprak üzerinde yaşayan ortakçı arasındaki bir sözleşme olarak tanımlanabilir. Sonrasında çeşitli hasatlardan elde edilen ürünler iki taraf arasında eşit bir şekilde bölünür ve köylü aile eline geçen payın çoğunu kendisi tüketirdi. Köylülerin büyük oranda kendini geçindirmesi gerektiği dikkate alındığında, ortakçı çiftlikleri de geniş bir üretim yelpazesine sahipti: zeytin ağaçları, meyve ağaçlarının arasına gerilmiş asmalar, hububat, sebzeler, yumurta için kümes, süt için keçi ve koyun ve az sayıda çiftlik hayvanı.²⁴

Orta İtalya'yı temsilen Toskana, üzüm bağlarının ortakçılıkla işletildiği yerlere iyi bir örnektir.²⁵ Buradaki ortakçı aileler, ilişkinin yapısı gereği, genelde birçok nesil boyunca bulunduğu çiftliği işgal ederdi. Katalan ortakçılık sözleşmeleri de genelde babadan oğla kalırdı, fakat ortakçılar çiftliğin belli bir kısmı *rabassa morta* olarak kendilerine tahsis edilmediği sürece üzüm asması ekmezdi.²⁶ Bu nedenle iki bölgenin sözleşme biçimleri arasındaki ortaklık çok da derin değildi.

Öte yandan Fransa, ortakçılığın üzüm bağlarındaki varlığı açısından en zengin çeşitliliği sunmaktadır: On dokuzuncu yüzyılın sonlarındaki Fransız bağlarında, ortakçılık veya ortakçılık karması biçimlerle işletilen dokuz farklı sözleşme biçimi bulunmaktadır.²⁷ Yine aynı döneme ait verilere göre, bağların çoğunda ortakçılık mevcut olmakla birlikte esas yoğunlaşma güneybatıdadır. Ortakçılık ilişkisi bağlar haricinde bile hayli yaygın olup Burgonya ve Beaujolais bu anlamda istisnadır.²⁸

24 Stuart Oglethorpe, “The End of Sharecropping in Central Italy after 1945: The Role of Mechanisation in the Changing Relationship between Peasant Families and Land”, *Rural History*, C 25, S. 2, s. 245, 2014.

25 Samuel Garrido, “Sharecropping Was Sometimes Efficient: Sharecropping with Compensation for Improvements in European Viticulture”, *The Economic History Review*, C 70, S. 3, s. 2, 2017.

26 Samuel Garrido, *age*.

27 Carmona ve Simpson, *age.*, 2007, s. 6.

28 Carmona ve Simpson, *age.*, s. 7.

Tipik bir bağın boyutu 12-40 hektar arasında olup 5-15 civarı ortakçıya *vigneronnage* denilen standart birimler hâlindeydi. Ortakçılara iki hektar kadar bağ, bir buçuk hektar kadar mera ve ev işlerini yerine getirecek bir hizmetli tahsis edilirdi. Ortakçıların çiftliği terk edip başka bir yerde çalışması ise yasaktı.²⁹ 1892 yılında, Fransız bağlarının en az %8'i resmî olarak ortakçılıkla işletilmekteydi. Beaujolais, Güneybatı Fransa ve Loire gibi yerlerde bu oran %25'lere çıkıyordu. On yıl öncesinde ise Beaujolais ve Macon bağlarında ortakçılık tüm bağların %30 ile 40'ı arasında bir yer tutuyordu.³⁰ Burgonya'da ortakçılık on dokuzuncu yüzyıl ortasına kadar yaygınlığını korumuştur. Üstelik, toprak sahibi de şarap yapımında ve pazarlamasında aktif olarak görev alıyordu. Ortakçılar teoride hasadın yarısını alıyor gibi dursa da pratikte toprak sahibi, verdiği nakit ve eşya avansları nedeniyle hasadın tamamında hak iddia ediyordu.³¹

Tüm bunları dikkate aldığımızda, Akdeniz havzasında sırasıyla İspanya, Fransa ve İtalya bağcılığında uygulanan sözleşme biçimleri arasında sözleşme süresi, bölüşüm oranı ve mülkiyetin birikim biçimleri açısından farklılıklar görülebildiği açıktır. Fakat bunun yanı sıra, iki önemli ortaklık da belirtilmelidir: i) Üç senaryoda da büyük ölçekli topraklardan bahsedilmektedir ve ii) Toprak sahiplerinin sözleşmeler (ve bu nedenle çiftçiler) üzerindeki kontrolü baskındır. Durum böyleyken, söz konusu coğrafyada belirli farklılıklarla birlikte var olan ortak bir anlatıdan; ortak bir gelişim çizgisinden bahsetmek mümkündür. Bu koşullarda yukarıda kısmen değindiğimiz Çeşme'deki durumun da bu gelişimden payını almış olmasını beklemek makul görülmektedir.

Sonuç

Bu bildiriye, başlıca tarımsal üretim alanlarından olan bağcılıktaki sözleşme biçimleri ele alınmış, bunların on dokuzuncu yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ve Akdeniz havzasındaki gelişimine kısaca yer verilmiştir. Akdeniz havzası için seçilen İtalya, İspanya ve Fransa'daki bağcılık sözleşmeleri bu çalışmada yer alan biçimleriyle sınırlı olmamakla birlikte, çalışmanın mevcut aşamasında bu biçimlerin geçmişte yaygın olarak uygulandığı ve literatürde de kıyaslamalara konu olduğu görülmüştür.

29 Carmona ve Simpson, *age.*, s. 18-19.

30 Carmona ve Simpson, *age.*, s. 17-18.

31 Carmona ve Simpson, *age.*, s. 21-22.

Tablo 1: Bir Karşılaştırma: Akdeniz Bağcılığında Sözleşme Biçimleri

	Rabassa Morta	Vingeronnage	Mezzadria	Paftos
Sözleşme Süresi	Uzun (50 yıl)	Senelik	Senelik	Uzun (Bağ ömrü)
İkamet	Köyde	Toprakta	Toprakta	Toprakta
Varlık Birikimi	Bağlarda/ evlerde	Yok	Yok	Bağlarda
Filoksera	Var	Var	1918'den sonra	Yüzyıl sonunda var

Kaynak: İspanya, Fransa ve İtalya için: Carmona ve Simpson, 2021.³²

Bu çerçevede ulaştığımız ilk bulgular, Çeşme'de uygulanan paftos ile Akdeniz havzasında uygulanan bağcılık sözleşmeleri arasında belirli ortaklıklar ile farklılıkların birlikte var olduğu; *rabassa morta* ile benzerlikler öne çıkarırken *vigneronnage* ile *mezzadria* biçimlerine kıyasla farklılaşmanın kendini gösterdiği yönündedir. Ele alınan sözleşme biçimlerinde kira sözleşmelerinin veya bunun karma biçimlerinin daha yoğun olarak bulunacağı yeni çalışmalarla, paftos ile bu biçimler arasındaki ortaklıkların genişlemesi ve havza bütününe kapsayan bir pratikten söz edilebilmesi ihtimali oldukça kuvvetlidir.

Öte yandan, yukarıda Nuri Ertan'dan alıntıyla kısaca yer verdiğimiz “paftos meselesi”, kapitalistleşme sürecinin doğal bir sonucu olarak gözükmekte; üzüm üretimindeki artan kârlılıktan daha fazla pay almak için iktisadi gücünden beslenen toprak sahipliğinde ifadesini bulmaktadır. Neredeyse yüz yıla yayılan bu olaylar silsilesi, tartışmayı üretim ilişkileri temelinde sürdürmeyi sağlayacağı gibi Akdeniz havzasındaki diğer bölgelerde yaşananlarla karşılaştırmalı bir analize de kapı açacaktır. Konuyu daha geniş perspektifi bir dünya iktisat tarihi yazınına taşıyacak olan bu türden bir araştırma, sözleşmeler arasındaki benzerliklerin ve farklılıkların ötesinde bir önem arz etmekle birlikte Batı Anadolu coğrafyasının emek tarihine de anlamlı bir katkı sunma potansiyelindedir.

32 Carmona, Juan, ve James Simpson, “Landlords and Sharecroppers in Wine Producing Regions: Beaujolais, Catalonia and Tuscany, 1800-1940”, Program Adı: *Agricliometrics IV, 9-10 December 2021, Madrid: Universidad Carlos III de Madrid, 2021.*

Kaynaklar

Akıntürk, Turgut, ve Erden Kuntalp. “Paftos ve Örfü Belde”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C 19, S 1, 1962.

Berki, Ali Himmet, *Vakıflar*, Cihan Kitaphanesi, İstanbul 1940.

Binatlı, Yusuf Ziya, “Osmanlı Döneminin İktisadi ve Hukuki Bir Müessesesi: Gedikler”, *Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi İktisat Fakültesi Dergisi*, C 1, S. 1, 1980.

Carmona, Juan, ve James Simpson, “Landlords and Sharecroppers in Wine Producing Regions: Beaujolais, Catalonia and Tuscany, 1800—1940”, Program Adı: *Agricliometrics IV*, 9-10 December 2021, Madrid: Universidad Carlos III de Madrid, 2021.

Carmona, Juan, ve James Simpson, “The ‘Rabassa Morta’ in Catalan Viticulture: The Rise and Decline of a Long- Term Sharecropping Contract, 1670s-1920s”, *The Journal of Economic History*, C 59, S. 2, 1999.

Carmona, Juan, ve James Simpson, “Vines and Sharecropping: The Case of Cataluña, 1700s-1930s”. *International Economic History Congress*, Land, Labour and Tenure: The Institutional Arrangements of Conflict and Cooperation in Comparative Perspective, Madrid, Agosto 1998, 12a, 1998.

Carmona, Juan, ve James Simpson, “Why Sharecropping? : Explaining Its Presence and Absence in Europe’s Vineyards, 1750-1950”, *IFCS - Working Papers in Economic History*. WH, S. WP07-11, 2007.

Ertan, Nuri, *Bir Ömür Çeşme*, ed. Murat Özsoy, 2021.

Galassi, Francesco L., Jon S. Cohen, “The Economics of Tenancy in Early Twentieth-Century Southern Italy”, *The Economic History Review*, C 47, S. 3, 1994.

Garrido, Samuel. “Sharecropping Was Sometimes Efficient: Sharecropping with Compensation for Improvements in European Viticulture”, *The Economic History Review*, C 70, S. 3, 2017.

Kilimcioğlu, Ö. N. “Yer Kiraları ve Paftos”, *İzmir Barosu Dergisi*, S. 37, 1945.

Oglethorpe, Stuart, “The End of Sharecropping in Central Italy after 1945: The Role of Mechanisation in the Changing Relationship between Peasant Families and Land”, *Rural History*, C 25, S. 2, 2014.

Şimşir, Nahide, “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Hukukunda ‘Paftos Meselesi’ ve Sonuçları (Çeşme Kazası Örneği)”, *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, C 3, 1-5 Ekim 2018, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022.

Ülgenalp, Nuri, “Evvvelki Hukukumuzda Gayrimenkule Tasarruf Belgeleri”, *Adalet Dergisi*, S. 4, 1949.

